

Ksenija Ivir

Zagrebačka poslovna škola, Zagreb

PRIKAZ DVOJEZIČNOSTI NA VLASTITOM SLUČAJU

UDK 800.732

Izvorni znanstveni članak. Primljen 23. 3. 1990.

Ovaj je članak prikaz razvoja dvojezičnosti u vlastitoj obitelji. Sestra, brat i ja od najranije smo dobi bili izloženi dvama jezicima, hrvatskom i njemačkom, i u članku se pokazuje kako su naše životne prilike utjecale na to da je u raznim razdobljima jedan ili drugi jezik bio »jači«, ali da su se oni našim stalnim aktivnim dodirima s oba jezika »izbalansirali«. U članku se iznose i analiziraju konkretni primjeri i razne vrste pogrešaka (leksičke, morfološke i sintaktičke) koje su se pojavile kao posljedica interferencije među jezicima.

U ovom se članku želim osvrnuti na dvojezičnost na temelju analize vlastitog slučaja. Moja sestra blizanka, dvije godine mlađi brat i ja odrasli smo dvojezično s njemačkim i hrvatskim jezikom. Pokušat ću sistematski razmotriti različite stadije našeg jezičnog razvoja i utjecaja jednoga jezika na drugi. Primjeri koje ću navesti uzeti su iz zapisa naših roditelja.

Moja braća i ja rođeni smo i odrasli u Zagrebu. U početku smo bili izloženi hrvatskom jeziku u kontaktima s ocem, a kasnije i s govornom zajednicom u kojoj smo odrasli. Njemački je s nama govorila naša majka, povremeno i baka, ili netko drugi od rođaka prilikom posjeta Zagrebu. Osim toga, redovito smo posjećivali Njemačku i družili se s rodbinom i prijateljima.

Kako su djeca u početku pretežno upućena na majku, tako smo i mi u prvim godinama čuli najviše njemački. To se izmijenilo tek našim polaskom u dječji vrtić i kasnije u školu, te druženjem s djecom iz susjedstva. Treba spomenuti i to da smo u dva navrata (prvi put kad je sestri i meni bilo nešto preko tri godine a bratu malo više od jedne godine, te potom u dobi od 16 odnosno 14 godina) duže boravili u Sjedinjenim Američkim Državama, što je utjecalo na naš jezični razvoj. Engleski smo sistematski počeli učiti sa šest godina u Školi za strane jezike u Varšavskoj ulici u Zagrebu.

Ovi podaci čine mi se važnima u razmatranju naše dvojezičnosti i njenog utjecaja na naš govor ili jezik. Dakle, njemački nam je materinski i prvi jezik. Od samoga početka on se razvijao pod utjecajem hrvatskoga jezika i tek marginalno engleskoga jezika. Hrvatski je u to vrijeme bio za nas drugi jezik i u tom smislu »slabiji«. Kad je u određenoj životnoj dobi naš jezični kontakt prešao granice obiteljskoga doma, hrvatski je postao dominantniji i naša jezična sposobnost služenja tim jezikom u cijelom je nizu životnih i komunikacijskih situacija nadilazila našu sposobnost izražavanja na njemačkom jeziku. S druge strane bilo je komunikacijskih situacija, posebno u obiteljskom životu, u kojima nam je prirodniji izraz bio njemački nego hrvatski jezik.

Treba spomenuti i to da smo već od razmjerno mladih dana bili »svjesni« postojanja dvaju jezika i činjenice da oni stoje u određenom prijevodnom odnosu. Za pojedine izraze — ne samo leksičke jedinice nego i morfološke nastavke i sintaktičke sklopove — naučili smo tražiti i nalaziti prijevodne parove između naša dva jezika, proširujući to kasnije i na engleski. Svijest o postojanju dvaju različitih jezika imali smo već u vrijeme kad njihove elemente još nismo znali precizno identificirati kao hrvatske ili njemačke. Tako smo u vrlo ranom djetinjstvu, dok smo još u istoj rečenici, pa čak i riječi, miješali elemente obaju jezika, bili u stanju prenijeti poruku s jednog jezika na drugi. Pri tome smo, što je vrlo važno za razumijevanje dvojezičnog ponašanja, jezik nepogrešivo birali prema sugovorniku. Ako nam je, na primjer, majka rekla nešto na njemačkom i zatražila da to prenesemo ocu, mi smo to automatski izrekli u prevedenom obliku na hrvatskom jeziku. Isto je vrijedilo i u obratnom pravcu. Ako nam je pak nešto bilo rečeno na njemačkom s uputom da to prenesemo njemačkoj baki, mi smo to prirodno ponavljali bez prevođenja. Uopće, naše jezično ponašanje — ma koliko možda nesavršeno sa stajališta jezične pravilnosti — bilo je uvijek adekvatno komunikacijskoj situaciji u kojoj bismo se zatekli.

Daljnijim jezičnim razvojem, miješanje fizičkih jedinica dvaju jezika polako je prestalo, a umjesto toga sve je prisutnije doslovno prevođenje, kalkiranje, kopiranje semantičkih obrazaca jednoga jezika u drugi, odnosno uspostavljanje lažnih leksičkih i strukturnih parova. Kako nam je životom i školovanjem hrvatski postao dominantniji jezik, to su takve pojave češće u našem njemačkom jeziku, premda ih ima i u obratnom smjeru.

Nešto od ovdje skiciranog jezičnog razvoja ilustrirat ću primjerima jezične upotrebe, pretežno u našoj ranijoj životnoj dobi, kako su ih zabilježili naši roditelji. (Napominjem da su njih zanimale prije svega leksičke, morfološke i sintaktičke pojave, a ne fonetske i fonološke — o kojima, uostalom, u literaturi ima dovoljno podataka.)

Najraniji zapisi mojih roditelja potječu iz srpnja 1969. godine, kad su mojoj sestri i meni bile tri godine. U tim primjerima vrlo je izražena jezična interferencija, što se objašnjava time da dijete u tako ranoj dobi još nije svjesno toga da govori dva različita jezika. Tada je kod nas prevladavao njemački jezik, budući da smo tokom cijelog dana bili s majkom:

- (1) *Ja sagam lav.*
- (2) *Ja sam vom Stengel fallala.*
- (3) *Ja ovo moram aufhängati.*
- (4) *Nemoj schimpfati.*
- (5) *Onda ti weglaufaš.*

Iz tih je primjera vidljivo da je svaka rečenica bila mišljena na hrvatskom, o čemu svjedoči morfologija i sintaksa, ali je zbog nedostatka hrvatske leksike preokrenuta na njemački, gdje nam je leksički repertoar bio bogatiji i prezentniji. Zanimljivo je da su nastavci glagola onakvi kakvi bi trebali biti da smo govorili hrvatski — dakle, da nismo upotrebljavali njemačku sintaktičku strukturu. Također mi se čini veoma zanimljivom činjenica da smo mi već ispravno vladali gramatikom — i to morfologijom i sintaksom. A to što u ovim primjerima nismo upotrijebili njemačku gramatiku može se objasniti time da smo hrvatsku i njemačku riječ za neki pojam smatrali sinonimima istoga jezika, a kako je govorna namjera u zadanoj komunikacijskoj situaciji bila da se proizvede hrvatska rečenica, to je onda dosljedno provedeno do kraja.

Usko vezani už to su sljedeći primjeri, koji ukazuju na doslovni prijevod već u tim ranim godinama. Pitala sam sestru:

- (6) *Wo sind meine Brille?*

(U njemačkom je jeziku imenica *Brille* u jednini, a ne u množini kao *naočale* u hrvatskom.)

Interferencija, a ne miješanje jezika, prisutna je također u sljedećem primjeru:

(7) *Imogen, leg!*

(Doslovni prijevod izričaja »Imogen, leži!«; njemački glagol *legen* u ovom je kontekstu refleksivan, što ovu rečenicu čini gramatički neispravnom.)

Daljnji primjer za interferenciju: zahvalila sam sestri na nečemu s *Danke* (*Hvala*), a ona je na to odgovorila:

(8) *Bitteschön, und ein anderes Mal.*

(To je preuzeto iz hrvatskoga *Molim, i drugi put*. To je bilo 1970. godine, ali se sjećam da smo u tome griješili i kasnije.)

Jednom prilikom kasnije otac me upozorio *Nemoj to kidati*, na što sam odgovorila:

(9) *Hoću ali!*

(Ovaj je odgovor očigledno preveden s njemačkog, gdje *Will ich aber!* izražava tvrdoglavost i pakost.)

Ovi primjeri dokazuju da su oba jezika bila podjednako »jaka« ili »slaba« i da, bez obzira kojim smo se jezikom koristili, drugi je bio prisutan u našoj podsvijesti.

Interferencija je gdjekad bila čisto gramatička, kao što je to bio slučaj s komparacijom pridjeva, gdje se opet vidi utjecaj hrvatskog.

(10) *Sie ist grösser von mir.*

(11) *Ich bin von Imogen jünger.*

(U oba su primjera rečenice prevedene s hrvatskog *veća od mene* i *Ja sam mlada od Imogen*. Točan oblik rečenice (10) bio bi: *Sie ist grösser als ich*. U primjeru (11) je došlo i do zanimljivog pomaka u redu riječi. Točan oblik glasi: *Ich bin jünger als Imogen*.)

Interferencija na razini gramatike uključuje i negacije. Dvostruka negacija, koja nije moguća u njemačkom, moguća je u hrvatskom:

(12) *Kein Schiff ist nicht auf dem Potomac.*

(Prijevod rečenice *Nijedan brod nije na Potomacu*.)

(13) *Niemand hat noch nicht die Zähne geputzt.*

(Preuzeto iz hrvatskog *Nitko još nije oprao zube*.)

I kasnije je bilo interferencije, ali većinom u obliku krivih prijevoda s jednog jezika na drugi, tj. doslovnih prijevoda koji su bili uzrokom jezično netočnih rečenica.

(14) *Dann müssen wir noch eine Uhr warten.*

(Ovdje *Uhr* predstavlja prijevod *sata*, koji je u hrvatskom kako oznaka vremena, tako i oznaka za napravu koja mjeri vrijeme, dok u njemačkom *Uhr* ima isključivo značenje naprave za mjerenje vremena, ili se pak koristi u pitanju *Wieviel Uhr ist es?* Za trajanje, kao u primjeru *Prošao je već jedan sat, a njega još nema*, njemački koristi *Stunde*.)

Jednom je prilikom majka rekla: *Milos Lippe ist aufgesprungen*, što je Milo preveo tati

(15) *...malo je odskakala.*

(*Springen*, istina, znači *skočiti*, ali i *pući* ili *ispucati*.)

(16) *Mutti, kom was schneller.*

(Doslovan prijevod hrvatskoga *Dodi što brže.*)

(17) *Im Badezimmer ist die Zharulja ausgegoren.*

(Ova izjava moga brata dokaz je još veće i kompliciranije interferencije. On se vjerojatno nije mogao sjetiti njemačkog izraza *izgorjeti* ili *pregorjeti*, pa je upotrijebio hrvatski, s napomenom da nije koristio čitav oblik glagola *izgorjeti*, već jedino osnovu riječi, dok je prefiks *iz-* preveo kao *aus-* i nepostojećem njemačkom glagolu dodao prefiks za prošlo vrijeme *ge-*. Ovaj primjer pokazuje interferenciju na razini tvorbe riječi i tvorbe vremena. Zanimljivo je da je on izveo gramatički točan particip prošli s prefiksom *ge-* i nastavkom *-en* izmišljenoga glagola, a ne kombinaciju *ausgegorela*, dakle s hrvatskim nastavkom. Razlog za njemački nastavak svakako je taj da je rečenica bila zamišljena na njemačkom.)

Ovo su sve bili primjeri interferencije hrvatskog na njemački ili obratno, ali budući da smo već u ranoj dobi došli u dodir s engleskim, pojavili su se primjeri interferencije hrvatskog ili njemačkog u engleskom. U dobi od četiri godine moja sestra i ja proizvodile smo ovakve rečenice:

(18) *Mommy, me is cold.*

(Prijevod od *meni je hladno* ili *mir ist kalt*, gdje se u oba slučaja koristi dativ lične zamjenice, što smo onda primijenile i u engleskom.)

(19) *Mommy, look, I can that.*

(Nastalo na temelju ... *ich kann das.*)

(20) *Mommy, I wash me alone.*

(Iz njemačkog *Ich wasche mich alleine.*)

Kod brata je taj rani kontakt s engleskim usporio razvoj njegove jezične kompetencije. On prije odlaska u Ameriku u 1969. godini još nije govorio (tada je imao oko godinu dana). Tek je s dvije i pol godine počeo govoriti, dok je u međuvremenu komunicirao sam sa sobom jednim potpuno izmišljenim jezikom koji nije sličio niti jednom od jezika koje je čuo oko sebe. Nekoliko mjeseci nakon povratka u Zagreb, majka ga je čula kako kaže *parking lot* i (*s*)*top light*, iako se oko njega više nije govorio engleski. Čak dvije godine po povratku utjecaj engleskog još je bio uočljiv. Jednom je vidjevši prazno parkiralište rekao na njemačkom:

(21) *Lauter Parkinglötte.*

(Riječ *Parkinglötte* uzeta je iz engleskog, ali su pluralna morfologija i vjerojatno izgovor — zbog djelovanja prijeglasa — bili njemački.)

U vrijeme našega drugog boravka u Sjedinjenim Američkim Državama (1982–1984), naši su jezici bili već potpuno formirani. Interferencija se javljala jedino kad se nismo mogli sjetiti neke riječi na jednom od jezika, pa bi tu istu riječ rekli na nekom od drugih jezika ukoliko su slušaoci njima vladali. Ovo smo činili potpuno svjesno, za razliku od nesvjesne interferencije u vrijeme kad razvoj jezika još nije potpuno dovršen, što znači kod male djece.

Osim interferencije, dvojezičnost u nas nije ni uzrokovala smetnje u govoru, niti je usporila našu jezičnu kompetenciju. Čini mi se da bilingvizam za nas ima izrazite prednosti. Omogućava nam da se s kompetencijom izvornog govornika obračamo kako Jugoslavenima tako i Nijemcima. Daljnja prednost leži u tome da su nas roditelji dvojezičnim odgojem naučili da lingvistički razmišljamo i povežujemo jezike, uspoređujući riječi i konstrukcije, tražeći sličnosti i razlike u njima. Oni nam nisu mogli »usaditi« jezik, već su nam ukazivali na pojedine sličnosti i razlike, i time nas navodili da u tim parametrima i razmišljamo.

Za vrijeme našeg boravka u Sjedinjenim Američkim Državama od 1982. do 1984. godine, naš se engleski stalno razvijao, budući da smo bili izloženi najrazličitijim komunikacijskim situacijama. Njemački smo nastavili govoriti jedino s majkom, a hrvatski isključivo sestra i ja među sobom (pošto su se otac i brat vratili kući), što je dovelo do »stagnacije«, tj. do ograničenja tih jezika na svakidašnje obiteljske komunikacijske situacije. Po povratku su nas naši prijatelji znali ispravljati, uglavnom na razini leksika (na primjer, ako je neka riječ izašla iz upotrebe). Naša se gramatička kompetencija unatoč ovoj »stagnaciji« nije promijenila. Ona, naime, počiva na jezičnom sustavu koji se učvrstio već u ranoj životnoj dobi, i u pravilu se ne mijenja tako lako kao leksika. U svom djelu *The Languages of a Bilingual Community* (1970), Rayfield je objasnio razvoj jezika kod ljudi. U prve dvije do tri godine života, dijete nauči fonemsku strukturu jezika, u sljedećih nekoliko godina potpuno ovlada sintaksom i morfologijom, dok se njegova leksika stalno proširuje. Jezični sustavi najranije razvijeni u djetetu najmanje su podložni vanjskim utjecajima i promjenama. Tako ni nas naša majka nije morala ispravljati u izgovoru, tek gdjekad u gramatici, a boravcima u Njemačkoj usvojili smo i najnovije »trendove« u upotrebi leksike.

Zbog svoje stalne promjenljivosti, jezik se nikada ne može prestati učiti, tako da sestra, brat i ja još i danas »učimo« hrvatski i njemački. To se, međutim, više ne svodi na uspostavljanje osnovne jezične kompetencije, već na jezično usavršavanje, na učenje »finesa« i na proširenje leksika na sve veći broj svakidašnjih i specijaliziranih područja znanja.

Naše iskustvo potvrđuje da se dva jezika mogu naučiti do stupnja izvornoga govornika, ali je za to potrebno s procesom učenja započeti od samog početka, tj. od rođenja — ne u smislu formalnog poučavanja, već stvaranjem prirodnih komunikacijskih situacija i makar rudimentarnih jezičnih zajednica za oba jezika. Djeca, naime, već veoma rano registriraju dva jezika kao različita, i svaki od njih identificiraju s određenim govornikom ili govornicima — recimo, s jednim od roditelja. Dokaz za ovo mogla bi biti jedna rečenica koju je moja sestra izrekla kad su joj bile tri godine:

(22) *Mama sprecha Deutsch.*

Poznato je da su djeca genetski programirana za usvajanje jezika. Ova se sposobnost postepeno gubi između 9. i 11. godine života. Dok dijete automatski prihvaća lingvistički sustav, imitirajući njegove govornike i ne postavljaajući nikakva pitanja o prihvatljivosti nekog pravila ili oblika, dotle starije osobe novi jezični sustav filtriraju kroz jezični sustav kojim već vladaju. Iz ovoga jasno proizlaze prednosti istodobnog učenja dvaju jezika, počevši od najranije dobi, što će dovesti do kristalizacije dvaju jezičnih sustava kao odvojenih entiteta, smanjujući »nesvjesnu« interferenciju. Ali, da bi se pojedinac približio stupnju kompetencije izvornoga govornika, nužno je da upozna što je moguće veći broj i raznovrsnost životnih i komunikacijskih situacija i njima pripadajućih jezičnih izraza.

LITERATURA

- Bell, R. T. (1976): *Sociolinguistics*. B. T. Batsford Ltd., London.
 Hudson, R. A. (1980): *Sociolinguistics*. CUP, Cambridge.
 McLaughlin, B. (1978): *Second-Language Acquisition in Childhood*. Lawrence Elbaum Associates, Hillsdale, New Jersey.
 Leopold, W. F. (1939, 1949): *Speech Development of a Bilingual Child*. Vol. I, II, Northwestern University Press, Evanston.
 Rayfield, J. R. (1970): *The Languages of a Bilingual Community*. Mouton, The Hague.

ZWEISPRACHIGKEIT, BETRACHTET AM EIGENEN FALL

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel beschäftigt sich mit der Zweisprachigkeit (Kroatisch und Deutsch) an meinem eigenen Beispiel und dem meiner Geschwister, unter Einbeziehung des Einflusses, den unsere Umwelt auf unsere Sprachentwicklung hatte. Zeitweilig schien jeweils eine der beiden Sprachen »stärker« zu sein, was später jedoch durch ständigen aktiven Kontakt mit beiden Sprachen zu muttersprachlicher Kompetenz in beiden führte. Anhand von konkreten Beispielen werden — als Folge der Interferenz zwischen den Sprachen — verschiedene Fehler lexikalischer, morphologischer und syntaktischer Art aufgezeigt.